

Izvorni znanstveni članak

UDK: 316.42.063.3

Primljeno u uredništvo: 23. 05. 2007.

Prihvaćeno za tisak: 15. 07. 2007.

Globalizacija, ljudska sigurnost i multikulturalnost*

GORAN BAŠIĆ**

Sažetak

U radu se tematizira povezanost i međuodnos tri pojma: globalizacije, ljudske sigurnosti i multikulturalnosti u društvima. Navode se polazišta i različite definicije pojmova, kao i teoretičari koji tim pojmovima polaze sa svojih specifičnih pozicija. Globalizacija se postavlja kao značajan segment suvremenog društva na čiji karakter i razvojnu ulogu postoje različiti pogledi. Koncept ljudske sigurnosti je koncentriran na konkretne životne situacije, na slobodu izbora osobnih planova i uvjete u kojima ih ljudi u svojim lokalnim zajednicama ostvaruju, na prevenciju svake vrste konflikta i smanjivanje siromaštva. Nakon široke elaboracije različitih pristupa multikulturalizmu i okviru kojeg on obuhvaća, autor zaključuje kako je usprkos različitim preprekama unutar tradicionalnih i globalnih pristupa multikulturalnosti moguće barem djelomično pomiriti liberalne i komunitarne zahtjeve i ostvariti stabilan društveni razvoj.

Ključne riječi: globalizacija, teorijski pristupi globalizaciji, ljudska sigurnost, ljudska prava, multikulturalnost

*

Rad je rezultat istraživanja na projektu Instituta za filozofiju i društvenu teoriju *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*.

**

Dr. sc. Goran Bašić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, direktor Centra za istraživanje etniciteta, Petra Jovovića 8, Beograd, e-mail: basicg@eunet.yu

Suvremene globalne promjene i teorijski odgovori

Iako je pojam i praksa globalizacije značajan segment suvremenog društva koji, između ostalog, nužno zahtjeva promjene tradicionalnog pristupa sigurnosti i operacionalizira sa kulturnim diverzitetima kao polugama društvenih promjena, još uvijek postoje različiti pogledi na njen karakter i razvojnu ulogu.¹ U vezi sa definiranjem karaktera globalizacije David Held, koji ovaj suvremeni fenomen vidi kao "...širenje, produbljivanje i ubrzavanje međuzavisnosti u svim aspektima suvremenog društvenog života od kulture do kriminala, od financija do duhovnosti", tvrdi da postoje barem tri glavna politološko-sociološka pravca (Held; 2002).² Prvi predstavljaju hiperglobalisti za koje je globalno tržište glavni pokretač razvoja (Omahe; 1990, 1995). Autori ove provenijencije naglašavaju značaj promjena koje nezavisno od individualne ili nacionalne volje prožimaju sve oblasti društvenog života. Među hiperglobalistima postoje određene različitosti u pogledu ontološkog i metodološkog pristupa problemu, a u praktičnoj ravni one su uočljive u odnosu na analizu pozitivnih i negativnih trendova u procesu globalizacije. Interesantno je da među hiperglobalistima postoje teoretičari koji inzistiraju na klasičnim teorijskim diskursima koji globalizaciju svode na teoriju modernizacije, mondijalizacije, vesternizacije, amerikanizacije svijeta, a u određenim slučajevima i kao oblik neokolonijalizma. U tom smislu globalizacija je svedena na tendencije ka kulturnoj, ekonomskoj i političkoj unifikaciji svijeta po uzoru na razvijene zapadne demokracije.

Drugi pristup globalizaciji u Heldovoj tipologiji zastupljen je u skepticizmu autora koji inzistiraju na značaju stupnja i različitosti promjena (Hirst, Thompson, 1996). Skeptici smatraju da je globalizacija mit, odnosno površinski sloj ispod kojeg se moderni kapital neometano razvija.

Treće dominantno mišljenje o prirodi globalizacije trebalo bi tražiti među takozvanim transformacionalistima, među kojima je i Anthony Giddens, po kojima je globalizacija posebna historijska faza u kojoj društva i države širom svijeta u težnji da se prilagode sve više povezanom, ali u isto vreme i nepredvidivom i nesigurnom svijetu, doživljavaju apsolutne društvene i ekonomske promjene, potpuno *prodrmanje* društvenih odnosa, ekonomije, vlada i politike. Giddens i njegovi istomišljenici, za razliku od Walensteinovog poima-

1

U Colinsovom rječniku sociologije pod globalizacijom se podrazumijeva višeslojan proces tijekom kojeg se u uvjetima razvijene tehnologije i komunikacija svijet sve intenzivnije povezuje (Jary; 2005, 252). Aspekti ovog procesa počivaju na: a) transformaciji prostornog uređenja i organizaciji društvenih odnosa koji sadrže aktivnost na daljinu; b) širenje društvenih odnosa i veza (i moći), uključujući trenutnu komunikaciju kroz vrijeme i prostor; c) rastući opseg, intenzitet, brzinu i utjecaj globalnih društvenih odnosa i veza (Held, 1999); d) stvaranju novih mreža i spajanju njihovih korisnika u takozvano "društvo mreža"; proturječnostima između globalnog i lokalnog u kojima nije izvjesna premoć centra nad periferijom.

2

Held i McGrew razlikuju tri aspekta koja bi trebala biti identificirana u literaturi koja se bavi globalizacijom: transformacija tradicionalnih tokova društveno-ekonomske organizacije, teritorijalni princip i moć (Held, McGrew, 2002:1).

nja globalizacije kao ekonomski predeterminiranog procesa (Wallerstein, 1980), suvremene promjene vide kao kompleksan multidimenzionalni proces koji obuhvaća dijalektični odnos između globalnog i lokalnog, uključujući i bočna povezivanja, koji ruši granice među državama i stvara nove međunarodne agencije, ali i vodi ka novim globalnim nejednakostima i raslojavanju (Giddens, 1994, 1997).

Najčešće, kritičari globalizacije vide je kao oblik neokolonijalizma i sredstvo u novoj imperijalnoj konstelaciji sa dominantnom *Pax americana* strategijom, nasuprot koje zagovaraju očuvanje tradicionalnog tipa nacionalne kulture. Po njima globalizacija ne posjeduje kapacitete pomoću kojih bi trebala omogućiti stvaranje zajedničkog polja sentimentata, jedinstvenog, unutarprimordijalnog diskursa, toka mišljenja i historije koji su bliski svim ljudima. Iako njihovo mišljenje podržava i nekolicina proglobalista ono ne može ne uvažiti da sve više ljudi smatra da su za izgradnju njihovog osobnog identiteta podjednako važni i odnosi i ideje koji su sami odabrali, a ne samo zatečeni identiteti njihovih mikro i makro zajednica.

Za Pierrea Bourdieua globalizacija je nova strateška metoda pogodna za produženje postojeće dominacije: "Ukratko, globalizacija nije homogenizacija, već je ona, naprotiv, produžetak moći i utjecaja malog broja dominantnih nacija nad cjelinom nacionalnih berzi. Iz toga proistječe jedna djelomična redefinicija međunarodne podjele rada, čije posljedice trpe europski radnici, sa transferom kapitala i industrije u zemlje sa jeftinijom radnom snagom" (Bourdieu, 1999: 43).

S druge strane, obrana globalizacije počiva na racionalnoj potrebi za efikasnošću, odnosno uspostavljanju različitih ekonomskih, tehnološko-komunikacijskih, kulturnih, pa i sigurnosnih sustava koji mogu odgovoriti na izazove sa kojima se suočava moderna civilizacija: terorizam, zagađenje, energetska kriza, AIDS, globalno zatopljenje, etnički sukobi... Samo koordinirane aktivnosti, dobro planirane i implementirane širom svijeta mogu doprinijeti rješavanju problema koji ugrožavaju suvremenu civilizaciju. U prilog globalnoj strategiji je i činjenica da su samo neke od globalnih nevolja eksterne, odnosno da čovjek na njih ne može bitno utjecati, a da je većina rizika nastala ljudskim djelovanjem i to upravo tijekom ubrzanog tehnološkog razvoja. Kako bi se to u uvjetima ekonomski, socijalno, kulturno i tehnološki diverziranog svijeta postiglo, trebalo bi težiti ostvarivanju dugoročnih i kratkoročnih ciljeva: "Udaljeni cilj bi morao biti postupno prevladavanje socijalnih pukotina i raslojavanja svjetskog društva, a da se pritom ne nanosi šteta kulturnoj samosvojnosti (Habermas, 2002(b), 129)".

Habermasova projekcija, kao i mišljenje Rotschildove o kojem će biti riječi, doseže do ideje o stvaranju jedinstvene europske države, koja bi zadržala izvjesne specifično političke prerogative, kao najbolji način da građani izravno participiraju u odlukama koje se njih osobno dotiču. "Solidarnost građana države, solidarnost koja je do sada postojala samo na nacionalnoj ravni, mora se proširiti i na građane unije... Skeptici to dovode u sumnju tvrdnjom da ne postoji nešto kao što je europski narod koji bi mogla konstituirati jedna eu-

ropska država. S druge strane, narodi nastaju onda kada se državno ustroje. Jer problemi se javljaju najviše zbog toga što ogromna većina stanovništva planeta nema nikakvog utjecaja na kreiranje vlastite (i zajedničke) sudbine. U pogledu demokratske potrebe za legitimacijom, deficiti nastaju uvijek kada se krug onih koji sudjeluju u demokratskom odlučivanju ne poklapa sa krugom onih koje te odluke pogađaju. Iako formalna demokracija još nije (po svoj prilici zadugo i neće biti) ukinuta, značaj unutrašnjih izbora ostaje samo simboličan, da ne kažemo folkloran. Formalna sloboda izbora, obezvrijeđena je faktičkim ograničenjem unutrašnjih vlasti za djelovanje. Demokratske procedure i aranžmani, koji ujedinjenim građanima daju mogućnost za politički utjecaj na društvene uvjete života, moraju pucati u prazno u onoj mjeri u kojoj nacionalna država gubi svoje funkcije i prostor za djelovanje – a da pri tom na nadnacionalnoj razini ne nastaju ekvivalenti. Wolfgang Streck to naziva opadajućom kupovnom moći glasačkih listića" (Habermas, 2002(b): 119 – 128).

Habermas promišlja i o utjecajima i međusobnim odnosima brojnih škola mišljenja prema Europskoj Uniji i klasificira ih u četiri kategorije. "U koordinatama suvremene diskusije o globalizaciji, ni neoliberalima ni nacionalistima nije teško da u ovoj alternativi naprave svoj izbor. Dok se očajni euroskeptici suočeni s monetarnom unijom koja je stupila na snagu, zalažu za protekciju i izdvajanje, pro-tržišni Europljani su zadovoljni monetarnom unijom kao posljednjim korakom u obrazovanju zajedničkog tržišta. Nasuprot ova dva tabora, eurofederalisti podržavaju pretvaranje međunarodnih ugovora u politički ustav koji će odluke komisija, ministarskih vijeća i europskih sudova postaviti na vlastite legitimacijske temelje. Zastupnici kozmopolitskog stajališta, konačno, saveznu državu Europu vide kao početnu točku razvoja transnacionalnih mreža režima koji, i bez svjetske vlade, u određenoj mjeri mogu voditi svjetsku unutrašnju politiku" (Habermas, 2002(b): 126).

U osnovi, zagovornici globalizacije se oslanjaju na neoliberalni diskurs zasnovan na privrednim zakonitostima i kretanjima. Osnovu ovog pristupa predstavlja zahtjev da se (nacionalna) država preko tržišta bezuvjetno prilagodi svjetskoj društvenoj integraciji. U takvoj razvojnoj konstelaciji, kako primjećuje Habermas, "država, koja je uklještena u transnacionalne privredne sustave, podržava poduzetničke aktivnosti, svoje građane prepušta osiguranim negativnim slobodama svjetskog natjecanja i u biti se ograničava na poslovnu pripremu infrastruktura koje čine da vlastiti privredni prostor postane privlačan sa stajališta rentabilnosti" (Habermas, 2002). U tom smislu Habermas navodi tri aspekta koja odražavaju slabljenje moći nacionalne države: gubitak sposobnosti državne kontrole; sve veći legitimacijski deficit u procesu odlučivanja i rastuća nemoć po pitanjima poreza i organizacije (Habermas, 2002: 118). Ovo mišljenje pojačava argumentaciju Georgea Sorosa po kojoj globalizacija počiva na natjecanju koje je postalo surovije kako je proces globalizacije jačao i afirmirao ekonomsku kompeticiju kao osnovu i imperativ društvenog razvoja (Soros, 2003).

Joseph Stiglitz je među autorima koji smatra da "globalizacija, odnosno uklanjanje barijera slobodnoj trgovini i čvršćoj integraciji nacionalnih ekonomija može biti snaga za dobrobit svih u svijetu, a posebno siromašnih" (Stiglitz, 2002). Uprkos ovom uvjerenju Stiglitz, koji je bio savjetnik u ekonomskom timu predsjednika Billa Clintona početkom devedesetih godina 20. stoljeća, a potom i potpredsjednik Svjetske banke, se često navodi kao jedan od kritičara globalizacije, a najviše zbog toga što smatra da se "politike koje su bile nametnute zemljama u razvoju u procesu globalizacije moraju na radikalno drugačiji način ponovno promisliti" (Stiglitz, 2002). Na udaru Stiglitzove kritike našle su se upravo organizacije koje su bile zadužene da upravljaju globalizacijom – Međunarodni monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija i Svjetska banka, koje po njegovoj analizi nisu uspjele u svojoj misiji da osiguraju fondove za zemlje koje se suočavaju sa ekonomskim opadanjem i da im pomognu da uspostave stanje blisko punoj zaposlenosti.³

Nesumnjivo je da suvremeni globalni svijet počiva na nekoliko poluga koje su tekovine tehnološko-informativne revolucije koja je zasnovana na kompresiji vremena i prostora, globalnim ekonomskim transakcijama i elektronskim medijima kao prenositeljima informacija i začetnicima globalne kulture – "Postindustrijsko društvo ¼ tãhnotroničko društvo, kulturno, psihološki, socijalno i ekonomski oblikovano pod utjecajem tehnologije i elektronike" (Brzezinski, 2001: 78). Posljedica ubrzane modernizacije i visokog tehnološkog razvoja je smanjivanje fizičkih, ekonomskih i kulturnih distanci između ljudi na različitim dijelovima svijeta.

Koncept ljudske sigurnosti i globalne društvene promjene

O pojmu ljudske sigurnosti se u društvenoj i znanstvenoj javnosti aktivno raspravlja od 1994. godine, neposredno nakon što je UNDP priopćio Izvještaj o ljudskom razvoju.⁴ Izveštaj je trebao imati širi politički i socijalni kontekst, odnosno trebao je poslužiti kao pledoaje rasprave na Socijalnom summitu u Kopenhagenu na kojem se očekivala rasprava o restrikcijama vojnog budžeta i promocija koncepta Dividende za mir kao osnove za smanjivanje siromaštva (Elkir, 2006: 107)⁵. Osnovna zamisao ove ideje je da u centar pozornosti raz-

3

Kritike globalizacije koje dolaze od analitičara Stiglitzove provenijencije ukazuju na to da oni nude alternativna rješenja, odnosno da ne osporavaju globalizaciju, već metode kojima ona ostvaruje svoje ciljeve.

4

Prije UNDP izvještaja koji je konačno uobličio Mahbub ul Hak, vodene su značajne rasprave koje su omogućile i to da Kanada usvoji koncept ljudske sigurnosti kao prioritet u vanjskoj politici, kao i da sa radom počne Komisija za ljudsku sigurnost UN.

5

Konceptu ljudske sigurnosti u čijem centru je individua, prethodile su u drugoj polovici 20. stoljeća studije koje su razmatrale mogućnosti i potrebe pomjeranju fokusa tradicionalne nacionalne sigurnosti sa zaštite interesa suverenosti država ka zaštiti užiãh društvenih grupa. Njihov doprinos je tome što su

voja civilizacije postavi čovjeka, odnosno da ljudsku dimenziju razvoja izvede iz apstraktnih teorijskih konstrukcija i afirmira je kao univerzalnu vrijednost. U tom smislu koncept ljudske sigurnosti je koncentriran na konkretne životne situacije, na slobodu izbora osobnih planova i uvjete u kojima ih ljudi u svojim lokalnim zajednicama ostvaruju, na prevenciju svake vrste konflikta i smanjivanje siromaštva: "Ljudska sigurnost je dijete koje nije umrlo, bolest koja se nije proširila, radno mjesto koje nije ugašeno, etnička napetost koja nije buknila u nasilje, disident koji nije osuđen. Ljudska sigurnost se ne bavi oružjem, ona se bavi ljudskim životom i dostojanstvom."⁶

Bit UNDP izvještaja o ljudskom razvoju iz 1994. godine je inzistiranje na revitalizaciji velikih ideja iz povijesti ljudske misli – slobodi od straha i slobodi od uskraćenosti i u tom smislu je bivši Glavni tajnik UN Kofi Annan u svom obraćanju Ujedinjenim narodima ljudsku sigurnost definirao znatno širom globalnom strategijom koja se ne zadovoljava prevencijom nasilnih sukoba, već inzistira na dobroj vladavini, pristupu obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, osjećaju čovjeka da može ostvariti svoje osobne planove, smanjivanju siromaštva, uvećanju ekonomskog rasta, eliminiranju rizika od sukoba, kao međusobno povezanih kategorija koji akcent sigurnosti pomjeraju sa nacionalne razine ka čovjeku i njegovoj zajednici (Annan, 2000). Međutim, izgleda da se koncept ljudske sigurnosti, uprkos tome što je zasnovan na ljudskoj dimenziji razvoja i idejama sa izvorišta o socijalnoj jednakosti, zapleo na praksi državnog razloga koja još uvijek čvrsto inzistira na uvriježenim mehanizmima tradicionalne nacionalne sigurnosti. Uostalom, takav pristup država svojom politikom omogućavaju i UN čiji mehanizmi i ovlasti se u mnogo čemu oslanjaju na tradicionalni koncept državne sigurnosti. Pored toga, mnoge države članice UN čiji predstavnici u teorijskom i političkom smislu zagovaraju nov pristup konceptu sigurnosti spremni su da se, u slučajevima kada su ugroženi vitalni interesi država, oslanjaju isključivo na koncept državne sigurnosti koji počiva na čvrstim mehanizmima, dobro organiziranim institucijama i utvrđenim pravilima igre.

Međutim, tradicionalni pristup sigurnosti ispušta iz vida mnoge aspekte sigurnosti ljudi u njihovom svakodnevnom životu i nameće im koncept sigur-

omogućile sintezu mnogobrojnih ideja i promišljanja u koncept socijalne sigurnosti koja naglasak sigurnosti pomjera ka grupnim identitetima građana. Stručnjaci takozvane Kopenhagenske škole pod pojmom socijalne sigurnosti podrazumijevaju mogućnost društva da opstane i zadrži svoj suštinski karakter pod promjenljivim uvjetima i mogućim ili postojećim prijetnjama, odnosno riječ je o održivosti tradicionalnih vidova jezika, kultura, oblika udruživanja, vjerskih i nacionalnih identiteta i običaja, a sve to u okviru prihvatljivih uvjeta za razvoj. U kontekstu tadašnjih političkih promjena sasvim je jasno da je, bez obzira na univerzalizam koji je utkan u filozofsko-političke premise socijalne sigurnosti, njezin praktični opseg trebao se odnositi na nacionalne i etničke zajednice, posebno u dijelu kada sigurnost jedne zajednice može postati prijetnja za sigurnost druge. Vidjeti: Weaver, Ole, *Societal Security: the Concept*; Barry Buzan, *State Security, Societal Security and Internationalization*; citirano prema Björn Meller, *Nacionalna, socijalna i ljudska sigurnost*, u: Dragana Dulić, *Ljudska sigurnost*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006.

6

United Nations Development Program, *Human Development Report*, New York, Oxford University Press, 1994., str. 23.

nosti determiniran apstraktnim i višeslojnim ciljevima koji su izvan njihovog neposrednog okruženja i interesa. Pored toga, tradicionalni koncept državne sigurnosti značajne djelove nacionalnog bogatstva usmjerava ka oružanim snagama, njihovoj logistici i naoružanju. Istovremeno, ljudi u tim zemljama gladuju, izloženi su rizicima od bolesti, nemaju nikakve mogućnosti za ekonomsko osnaživanje i popravljjanje uvjeta života. Dakle, poradi sigurnosti države i nacije, očekuje se od građana da se bezuvjetno odreknu kvalitetnijeg života. Nedavna rasprava u američkoj javnosti i u Kongresu Sjedinjenih Američkih Država u vezi sa izglasavanjem prijedloga predsjednika Georgea Busha za više od dvjesta milijardi dolara namijenjenih ratu u Iraku ukazuje na to da su građani sve manje raspoloženi podržavati njima nerazumljivu politiku i da zahtjevaju preraspodjelu federalnog budžeta ka, za običnog građanina, značajnijim resursima. Slične tendencije su uočljive i u drugim razvijenim zemljama u kojima građani u uvjetima globalnih promjena socijalnih i ekonomskih sistema, razvijenih telekomunikacija i brze razmjene informacija zahtjevaju kvalitetnije uvjete života u lokalnim zajednicama što posredno jača pritisak na države da više pažnje posvijete ljudskoj sigurnosti. U tom smislu je i dio izvještaja Hart-Radmanove komisije o nacionalnoj sigurnosti SAD u kojem se obrazovanje postavlja kao strateški sigurnosni cilj. Doduše, izvještaj obrazlaže da bi zaostajanje u obrazovanju građana uvjetovalo smanjivanje tehnološke prednosti koju SAD imaju u odnosu na ostale zemlje u svijetu, čime bi bila ugrožena nacionalna sigurnost.

Kako god shvatili ovaj dio izvještaja pojedini elementi ljudskog razvoja kao što su zdravstvo, zapošljavanje, lokalne zajednice, pa i vodoopskrba, plinifikacija, korištenje alternativnih vidova grijanja, ekologija i drugi imaju različite konotacije u konceptima ljudske i državne sigurnosti. Stoga bi bilo razumljivo da ova dva koncepta pohranjuju jedan drugi i da crpe i koriste međusobne ideje, mehanizme i resurse. Međutim, ako bi povjerovali da je simbioza ova dva koncepta moguća po samoj prirodi stvari bili bi naivni jednako kao i ona grupa teoretičara koji vjeruju da je ljudska priroda *a priori* dobra i da teži miru. Naime, postojeći koncepti su u osnovi suprotstavljeni jer im je djelovanje usmjereno ka različitim ciljnim grupama – u konceptu ljudske sigurnosti centralno mjesto zauzima čovjek, a nacionalne sigurnosti – država koja po pravilu teži uvećanju moći. Kako tom cilju teži većina suvremenih država nacionalna sigurnost je usmjerena ka raspodjeli moći među državama i teritorijalnom integritetu, a u takvim slučajevima ostaje premalo prostora za sigurnost građanina, čak i nacija ako se suprotstave politici maksimalizacije moći država. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da su isključene sve mogućnosti da se ova dva koncepta bar djelomično pomire, barem u djelu koji predlaže Sabina Elkir: "ljudska sigurnost može predstavljati vremensko proširenje državne sigurnosti, u smislu da istražuje i razvija novija pitanja koja se već nalaze na rubu agende sigurnosti, te da ponudi ekspertizu izvana za pitanja koja već izazivaju interes i brigu savjetnika nacionalne sigurnosti" (Elkir, 2006: 134).

O pojmu ljudske sigurnosti ili barem o suštini ovog koncepta su vođene rasprave znatno prije nego što ga je iz akademskih krugova u politički i društveni život uvela Organizacija Ujedinjenih naroda. Osnovu promišljanja o rekonceptualizaciji sigurnosti predstavlja tehnološki razvoj i političke promjene koje su, ne samo razvile drugačije percepcije ljudi u različitim djelovima svijeta o globalnim i lokalnim rizicima po razvoj naše civilizacije, već i otvorile puteve efikasnije suradnje i koordinacije u vezi sa njihovim otklanjanjem. U tom smislu ljudi su počeli promišljati o tome što je mjera koja prevladava u korist tome je li im značajnije ostvarivanje osobnih životnih planova, odnosno maksimalizacija osobne sreće ili podvrgavanje kolektivnim ciljevima na kojima insistira nacionalna sigurnost. Svakako da je u ljudskoj prirodi da ostvari utilitaristički princip najveće sreće, ali i potreba za pripadništvom grupi u kojoj realizira većinu svojih socijalnih, funkcionalnih i drugih potreba. U tom smislu neobuzdani, a često i teško razumljivi zahtjevi nacionalne sigurnosti kada ugrožavaju interese građana podrivaju smisao sigurnosti, odnosno ljudi se počinju pitati čemu služi nacionalna sigurnost, sa svom silom, službama i mehanizmima kojima raspolaže ukoliko nije u interesu građana.

Anarhični i tvrd pristup tradicionalnih metoda nacionalne sigurnosti, sve češće izražavanje primejra njezine neefikasnosti, kao i zahtjevi suvremenih, odnosno globalnih društvenih promjena za rekonceptualizacijom pojma sigurnosti u centar rasprave su postavili pojam ljudske sigurnosti.

Elementi novog pristupa sigurnosti utkani su djelomično u strategiju nacionalne sigurnosti SAD-a u kojoj se naglašava da je širenje materijalnog blagostanja izvan granica države jedan od njenih prioriteta. Spomenuti izvještaj Hart-Radmanove komisije upućuje na to da je za nacionalnu sigurnost SAD-a važno iskorenjivanje siromaštva u svijetu, širenje materijalnog blagostanja, razvoj političkog pluralizma, slobode govora i slobode pojedinca. Nastojeći operacionalizirati ove principe administracija predsjednika Clintona je 1996. godine se opredijelila za promociju demokracije u inozemstvu i održiv razvoj u inozemstvu kao stupove nacionalne sigurnosti SAD.⁷ Od tada SAD još intenzivnije zagovaraju politiku širenja ljudskih prava i smanjivanja siromaštva kao nepropustive brane protiv nasilja i zla u svijetu. Međutim, pojedine države poput Kine, Rusije, Indije i bliskoistočnih naftnih giganta smatraju da je takva koncepcija ljudskih prava u funkciji podriivanja suvereniteta država i sa snažnim argumentima kritiziraju politiku SAD-a i pojedinih europskih država optužujući ih da pod plaštom globalizacije i zaštite ljudskih prava, a zapravo radi vlastitog opstanka, zaposjedaju privredne i prirodne resurse ljudske populacije izvan vlastitih teritorija i time izazivaju ljudsku nesigurnost. Međunarodne okolnosti, a i protesti građana u Velikoj Britaniji i SAD-u u politici intervencionizma ovih država na Bliskom istoku, te jačanje so-

7

Vidjeti: White House, *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, Washington DC, White House, 1996.

cijalnih pokreta nacionalnih pokreta u Južnoj Americi daju za pravo kritičarima američke politike zaštite nacionalne sigurnosti daleko od svojih granica, ali sa druge strane u svijetu je sve manje konflikata među državama, a sve je više primjera žrtava građana koji su stradali zbog loših politika ili nasilja vlastitih vlada.⁸

Sa stajališta zagovornika teorije da je koncepcija ljudske sigurnosti jedan od mehanizama globalizacije trebalo bi spomenuti mišljenje Emme Rotschild koja je koncept ljudske sigurnosti postavila u povijesnu perspektivu naglašavajući da je koncept nacionalne sigurnosti u novom povijesnom ključu proširen od sigurnosti nacija ka sigurnosti pojedinca i da je shodno tome i politička odgovornost za ostvarivanje sigurnosti proširena vertikalno u oba smjera, od nacionalnih država prema međunarodnim organizacijama i regionalnim i lokalnim vlastima, ali i horizontalno prema nevladinim organizacijama, javnom mnijenju i apstraktnim silama prirode i tržišta (Rotschild, 1995: 88). U tom smislu Rotschild zagovara da bi međunarodna zajednica trebalo osigurati resurse kako bi spriječila sukobe, djelomično i zbog toga što je teško postići suglasnost o upotrebi sile u sprječavanju sukoba i da bi u tom smislu trebala jačati instituciju međunarodne vlade.⁹

S druge strane, kako navode autori poput Stiglitz ili Elkir, uočljiva je sve veća nejednakost koja se generira tokom procesa globalizacije i nemoć međunarodnih institucija i mjera da se one suzbiju, te u tom smislu inzistiranje na ljudskoj sigurnosti ima sve više smisla jer ona podrazumijeva ljudsko dostojanstvo, demokraciju i zadovoljavanje osnovnih materijalnih potreba.

Na sinergičnu vezu ljudske sigurnosti i globalnih društvenih promjena neposredno ukazuje Lloyd Axworthy po kojem je ljudska sigurnost: "napor da se izgradi globalno društvo u kojem je sigurnost pojedinca osnovni međunarodni prioritet i motivacijska sila za međunarodnu akciju; u kojem su standardi međunarodnog prava i princip vladavine prava dio koherentne mreže čija je uloga zaštita pojedinaca; gdje se prekršitelji ovih standarda smatraju odgovornim; i gdje se naše globalne, regionalne i bilateralne institucije – sadašnje kao i buduće – grade na način koji će omogućiti uspješniju primjenu ovih standarda."¹⁰

Na sintetički pristup ljudskoj sigurnosti, koji pored faktora materijalnog blagostanja i društvene demokratičnosti u raspravu uvodi i druge aspekte među kojima su i ljudska prava, ukazuju mišljenja koja na pitanje ljudske si-

8

Pojedini teoretičari smatraju da glavni sigurnosni problem nerazvijenog svijeta nije višak nego manjak državne moći. Riječ je o slabim državama u kojima postoji raskorak između sjedišta vlasti i moći, u kojima granice društva i države nisu usklađene, a upravljačke mogućnosti države neodgovarajuće. U takvim uvjetima stalno jača napetost koja se izražava u različitim oblicima, a često okončava nasiljem i raspadom država (Meller, 2006: 81)

9

O konceptu Emme Rotschild detaljnije vidjeti kod: Elkir, 2006: 106.

10

Citirano prema: Gerd Oberleitner, Ljudska sigurnost i ljudska prava, u: Dragana Dulić, *Ljudska sigurnost*, Fond za otvoreno društvo, 2006.

gurnost gledaju holistički, odnosno sigurnost određuju u smislu odsustva prijetnje temeljnim ljudskim vrijednostima (Hampson, 2002). Zagovornici ove škole temelje ljudske sigurnosti nalaze u ljudskim pravima, održivom razvoju i fizičkoj sigurnosti ljudi. U tom smislu trebali bismo, prije no što u raspravu uvedemo etno-kulturne aspekte multikulturalnosti, ukazati na vezu između ljudske sigurnosti i ljudskih prava. Na to nas ne obvezuje samo teorijski diskurs već i činjenica da su prava etno-kulturnih manjina i u društvenom i u normativnom smislu dio korpusa ljudskih prava.

U vezi sa odnosom ljudskih prava i ljudske sigurnosti otvorena su brojna pitanja, ali čini se da su na ovoj razini teorijske i empirijske rasprave utvrđena barem dva: prvo, sigurnost je sama po sebi ljudsko pravo i drugo, koncept ljudske sigurnosti se u mnogome oslanja na teorijski diskurs, praksu i okvir koncepta ljudskih prava. U Općoj deklaraciji o ljudskim pravima neposredno se ukazuje na da je sigurnost uz pravo na život i slobodu osnovno ljudsko pravo. I u drugim multilateralnim dokumentima, Paktu o građanskim i političkim pravima, Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Američkoj deklaraciji o pravima i dužnostima čovjeka, Afričkoj povelji o pravima ljudi i naroda, pojam sigurnosti se odnosi na pojedinca kao subjekta prava i nesumnjivo je da institucionalna veza između koncepta ljudskih prava i koncepta ljudske sigurnosti postoji. Međutim, ova veza je još uočljivija u svakodnevnom životu i vrijednosnim sustavima pojedinaca koji će, pogotovo u uvjetima kada im je osobna sigurnost neposredno ugrožena, zanemariti svako drugo ljudsko pravo i nastojati da otkloni okolnosti i rizike koji ugrožavaju osnovno pravo na život. I suprotno, ukoliko se ljudi osjećaju sigurnima i slobodnima, ukoliko su zadovoljili osnovne potrebe nastoje ostvariti pravo na sreću i zadovoljiti potrebe koje su izvan polja vitalne jezgre ljudske sigurnosti.¹¹

Ljudska sigurnost kao izveden pojam i nov društveni i sigurnosni koncept nema ni društvenu podršku niti raspolaže institucionalnim i teorijskim kapacitetom kojim raspolaže u međunarodnom pravu priznat i u praksi uvriježen koncept ljudskih prava. Stoga se ljudska sigurnost oslanja kako na ovu infrastrukturu, tako i na dio akademske i stručne argumentacije razvijena u doktrini ljudskih prava. Međutim, uprkos tome što još uvijek traži svoje mjesto u međunarodnom sustavu vrijednosti uočljivo je da je koncept ljudske sigurnosti povratno djelovao na ljudska prava u smislu njihovog društvenog osnaživanja. Ellen Seidensticker s pravom primjećuje da ljudska sigurnost može ublažiti utjecaj države na ostvarivanje prava, posebno ako se u ustavno-pravnoj argumentaciji ovaj koncept dovede u ravnopravni normativni položaj sa statusom koji ima koncept nacionalne sigurnosti. Ako bi se ovaj balans uspostavio, sigurnost ljudi ne bi bila zanemarena u korist sigurnosti države. Ista autorica, fokusirajući se na napetosti između pojedinih vrsta

11

Pojam vitalna jezgra je rezultat pretpostavke da institucije nisu u stanju zaštititi jednako efikasno sve aspekte ljudske sigurnosti, ali da je neophodno da zaštite aspekte sigurnosti kojima se garantira opstanak, sredstva za život i dostojanstvo ljudi.

ljudskih prava, kao i na dilemu o prioritetima prve i druge 'košare' ljudskih prava, predočava kapacitete koncepta ljudske sigurnosti u pogledu prevladavanja tih unutrašnjih konflikata. Po njoj, ljudska sigurnost može pružiti nov pristup uravnoteženju građansko-političkih i socijalno-ekonomskih prava. Najzad, najčešće najuočljiviji indikator ljudske sigurnosti jesu ugrožavanja ljudskih prava, a inzistiranje na poštivanju ljudskih prava je najsigurniji put ka postizanju pune ljudske sigurnosti.

Za razliku od ljudskih prava koja raspoložu institucionalnim mehanizmima ljudska sigurnost se oslanja na vrijednosni sustav pojedinca, odnosno na subjektivni osjećaj o tome osjećaju li se ugroženima ili ne. U tom smislu, ljudska sigurnost je šira osnova od ljudskih prava i pretendira da postane paradigma vrijednosti u globalnom svijetu. Ona obuhvaća mnoge kategorije koje koncept ljudskih prava svojim teorijskim aparatom i institucionalnim mehanizmima ne pokriva.

Multikulturalnost u globalnom ključu

Prije pokušaja ukazivanja na veze između koncepta ljudske sigurnosti i fenomena multikulturalnosti koji je također tijekom suvremenih društvenih promjena dobio novi "ključ", potrebno je ukazati na metodološki nedostatak mog pristupa. Naime, iako se u multikulturalnom nazoru nalaze brojne društvene grupe pažnju ću posvetiti isključivo etno-kulturnim manjinama. Pod ovim pojmom podrazumijevam grupe ljudi čiji pripadnici žive izvan homogenog etničkog, jezičkog i tradicionalnom kulturom determiniranog okruženja i čiji identitet je uslijed djelovanja raznih faktora ugrožen. Dakle, uprkos tome što je u središtu analize samo etno-kulturni aspekt identiteta pojedinca, sa stanovišta ljudske sigurnosti ne zanemarujem činjenicu da prirodu jedne multikulturalne zajednice ne čini samo skup jezičkih i etničkih diverziteta njenih građana, već i njihovih identiteta na osnovi kojih oni grade različite društvene planove. U multikulturalnoj košari su i feministkinje i pripadnici homoseksualnih pokreta i osobe sa posebnim potrebama i druge društvene grupe. U takvoj konstelaciji, etnički diverziteti su tek jedan od segmenata multikulturalne stvarnosti. Naposljetku, slijedeća prepreka koja prevladava metodološke nedoumice je to što većina poznatih teorijskih konstrukcija multikulturalnosti i pored toga što ovaj pojam smatra tekovinom moderne, za njegovo prirodno ishodište smatra nacionalnu državu u kojoj je predominantno determinirana uloga većinske nacije.

Čini se da je u globalnoj viziji svijeta, koja između ostalog zagovara i transformaciju tradicionalnog sustava nacionalne sigurnosti ka građanima, pitanje kolektivnih prava izlišno jednako kao što je pitanje zaštite kolektivnih identiteta izlišno u liberalnoj doktrini hayekovsko-popperovske orijentacije. Naime, utjecajna i inspirativna mišljenja Karla Poppera i Friedricha Hayeka po kojima su u dobro uređenoj liberalnoj državi pitanja etno-nacionalnih raz-

ličitosti izlišna, jer su u domeni individualnih sentimentata članova zajednice (Hayek, 2002, Popper, 1993), doprinijela su zanemarivanju druge struje u liberalnoj misli koja svoje izvorište ima u promišljanjima Benjamina Constanta, Alexisa de Tocquevillea i Johna Stuarta Milla, koji su smatrali da liberalno civilno društvo ne može počivati samo na apstraktnim principima općih pravila (*common rules*), već da mu je neophodna zajednička nacionalna kultura (*common national culture*) kako bi bilo stabilno i kako bi steklo lojalnost građana.

Esencijalno mjesto teoretičara hayekovsko-popperovske tradicije predstavlja ideja o neutralnosti države. U okviru ove struje liberalne misli razvilo se mišljenje da etničke nacije smatraju reprodukciju etno-nacionalne kulture i identiteta jednim od svojih najvažnijih ciljeva. Nasuprot tome, liberalna građanska država je neutralna prema etno-kulturnim identitetima svojih građana, određujući njihovu nacionalnu pripadnost isključivo kroz privrženost određenim principima demokracije i pravde. Walzer naglašava da liberalizam pretpostavlja izričito razdvajanje države i etniciteta (Walzer, 1992: 100). Klasična liberalna država je neutralna u odnosu na jezik, povijest, sjećanje, porjeklo različitih nacionalnih grupa koje žive u okviru njenih granica. Ona odbija preuzeti bilo kakvu ulogu u pogledu unaprijeđivanja ili podržavanja njihovog tradicionalnog načina života, odnosno takva država nastoji ostati nezainteresirana za njihovu socijalnu reprodukciju. U tom smislu, afirmiran je princip etno-kulturne neutralnosti, kao polazište tradicionalne liberalne države u nastojanjima da odbije bilo kakav zahtjev manjina za posebnim pravima, koja bi prelazila standardni skup individualnih građanskih i političkih prava koja se odnose na sve građane. Pružanje izričitog priznanja ili prava manjinskim zajednicama predstavljalo bi, sa ovog stajališta, radikaln razlaz sa tradicionalnom neutralnošću liberalne države. Dakle, tradicionalna liberalna teorija tretira etnicitet pripadnika građanskog društva na isti način kao i njihovu religioznost – ona je stvar slobodnog, osobnog izbora i kao takva ostaje izvan utjecaja javne sfere. U klasičnom liberalizmu, blagostanje društva pretpostavljeno je jednakošću građana u pogledu dostupnosti bazičnim dobrima, u uvjetima nepristrane i neutralne države. Takvim dobrima mogu se smatrati mir i stabilnost zajednice, koji počivaju na bazičnom konsenzusu o uređenju liberalne države.

Krajem 20. stoljeća liberalna država nije ponudila valjan odgovor u vezi sa etno-kulturnom razlikošču. Istina je da je u mnogobrojnim raspravama i bogatoj, suvremenoj liberalnoj literaturi ponudeno mnoštvo ideja, širok spektar procedura, konkretnih mjera i načina upravljanja etničkim diverzitetima, ali ne i konkretan odgovor na pitanje što su određujuća svojstva liberalno-demokratskog pristupa upravljanju etnokulturnom heterogenošću (Kymlicka, 2001: 9). Kada se tome doda strategija globalizacije koja je od nacionalnih država i naroda zahtjevala da bezuvjetno dio suvereniteta prenesu na nadnacionalne organizacije konfuzija je postala potpuna (Sasen, 2004: 9).

Ovaj problem se javio i u praksi naročito u periodu tranzicije istočnoeuropskih država od kojih se očekivalo da etničkim manjinama efektivno priz-

naju spektar specijalnih prava, koja se odnose na zaštitu njihovog etno-kulturnog identiteta. Problem se javio u dihotomiji koja je proizišla iz korporativne prirode prava etno-kulturnih zajednica i fundamentalnog individualizma liberalne demokracije koja je trebala predstavljati paradigmu tranzicije. Naime, "teorija liberalne demokracije, onako kako je predstavljena na filozofskoj razini, nije uvijek sposobna ozbiljno uzeti u obzir, a katkad čak i isključuje, vrste manjinskih prava koje je potrebno ostvariti na političkoj razini" (Kymlicka, 2001: 12).

U vezi sa odnosom liberalnog individualizma i zahtjeva multikulturalista za njegovim izvjesnim teorijskim i političkim korekcijama, koje proizilaze iz komunitarnog teorijskog diskursa, mogli bismo se suglasiti sa Walzerovim poimanjem liberalizma, koje podrazumijeva da se ova društvena, politička i filozofska paradigma može shvaćati dvojako. U prvom slučaju, riječ je o doktrini koja je izričito posvećena individualnim pravima i neutralnoj državi koja je rigorozno deducirana od strane korporativnih identiteta, odnosno – riječ je o "državi bez religijskih ili kulturnih projekata, ili bilo kakvih vrsta kolektivnih ciljeva izvan osobne slobode i fizičke sigurnosti, dobrobiti i sigurnosti građana" (Walzer, 1992: 86). Korigirano shvaćanje liberalizma daje državi više prostora u društvenom, "civilnom" habitusu, u kojem ona može intervenirati kako bi osigurala uvjete za opstanak ili napredak neke zajednice, kulture ili religije, ali pod uvjetom da su "zaštićena osnovna prava građana koji su se posvetili drugim ciljevima ili koji nemaju nikakve posvećenosti te vrste".

Ignoriranje činjenice da su suvremena društva između ostalog podijeljena i na osnovu etno-kulturne različitosti njihovih pripadnika ne znači da je time različitost neutralizirana. Naprotiv, one su "(...) ograničene unutar privatnog prostora, koji bi na neki način bio dodatak javnom prostoru, ali je ovaj prvi u podređenom položaju. Ono što je svojstveno privatnom životu pojedinaca – njegov moralni izbor, religiozna vjerovanja, spolna pripadnost, ponašanja, ukusi – premješteno je u privatnu sferu njegovog života i sačinjava privatnu dimenziju društvenog života. Različitosti se široko toleriraju, ako ne favoriziraju, ali one su koncentrirane unutar privatne sfere. Ovo zatvaranje je uvjet *sine qua non* kako bi javna sfera sačuvala svoju homogenost i garantirala podjednak tretman svim pojedincima koji na to pristanu" (Semprini, 1999: 114).

Umjesto da bude diferenciran na dvije polarizirane zone, unutar kojih pojedinac nastoji definirati svoj identitet, društveni prostor je kod liberalnih multikulturalista podijeljen između centralne monokulturne zone, u kojoj manje više sudjeluju sve društvene grupe i na mnoštvo perifernih zona u kojima svaka grupa raspolaže svojom autonomijom (Semprini, 1999: 115). Međutim, u uvjetima dominantnog diskursa koji državu poistovjećuje sa nacijom, zahtjevi multikulturalnog razvoja mogu biti uobličeni samo u odnosu na monokulturnu većinu koja ima kontrolu nad političkim i pravnim aparatima unutar jednog pravnog sustava. Iskorak u odnosu na tradicionalni liberalni model trebalo bi tražiti u kvalitativno uspješnijem sagledavanju

društvene kohezije. Naime, dok klasični liberalizam društvenu koheziju smješta u polje imperativne lojalnosti pojedinaca unutar homogenog javnog prostora, multikulturalisti ovo polje otvaraju i čine propulzivnim na relaciji monokulturni centar – autonomija grupnih identiteta. Autonomija je priznata grupama kao izraz zaštite njihove autentičnosti, ali je jasno zadržana i monokulturalna zona raspodjele zajedničkih dobara. Kymlicka je ovaj model tematizirao kao multikulturalno građanstvo, odnosno kao poželjni društveni habitus za posredovanje između javne i privatne sfere. Njegov krajnji cilj je da omekša limese koje svaku individuu cjepaju na javnu i privatnu osobu. Sredstvo ovako zamišljene kirurške intervencije društvenih odnosa trebale bi biti specifičnosti grupe kojoj pojedinac pripada.

Politička podrška opisanog multikulturalnog modela može se naći u organizaciji tek nekolicine multikulturalnih društava – Kanade, prije svih, u kojoj je i koncept ljudske sigurnosti raspravljen do razine političke implementacije. Prepreka rasprostranjenijoj politici preklapajućeg konsenzusa identiteta građana kao osnove zadovoljavanja njihovih potreba za ostvarivanjem individualnih, građanskih prava i prava za kolektivnom identifikacijom unutar kulturne grupe sa čijim članovima su povezani bliskim jezičnim, tradicijskim, etničkim i drugim vezama su druga dva multikulturalna modela.

Prvi se razvio u pojedinim suvremenim europskim tranzicijskim društvima i u teoriji se označava kao maksimalistički multikulturalizam i njegovo osnovno obilježje je poticanje društvene segregacije. U ovom konceptu poriče se mogućnost postojanja bilo kakve zajedničke sfere, ma kako ona bila uređena. Zagovornici ovog modela su grupe čiji je politički cilj separatizam, otcjepljenja i ostvarivanja potpune, prije svega, političke autonomije. Sfera građanskog i sve ono što ona implicira, dakle, i individualna prava i slobode, tu najčešće uopće nije važna. Za razliku od prethodnih modela u kojima su kulturološki ili etnički faktori zanemareni ili su podređeni elementima građanstva, u maksimalističkom modelu vrijednosti su obrnute. Ovdje religijski, kulturološki, etnički čimbenici dominantno determiniraju identitet pojedinca i njegovo pripadništvo određenoj grupi. Osnova identifikacije pojedinaca je nacionalna država koja natkriljuje granice grupe i zanemaruje individualne interese. Maksimalistički multikulturalizam u prvom planu ističe različite vrste kolektivnih identiteta i zahtjeve za njihovim priznavanjem. Krajnji rezultat takvih tendencija je egzistencija mnoštva monokulturalnih entiteta.

Model maksimalističkog multikulturalizma blizak je primordijalnim školama i teorijama etniciteta u kojima se ovaj fenomen determinira na osnovi pretpostavke da se članovi zajednice regrutiraju, ne slobodom izbora njenih članova, već njihovim rođenjem. Zajedničko porijeklo, u promišljanjima autora primordijalističke provenijencije, predstavljeno je metaforom o "kišobranu" ispod kojeg se nalaze ostala svojstva, religija, jezik, tradicija.¹² Pripadnost

12

O primordijalističkim teorijama vidjeti detaljnije kod: Smith, A. D. i J. Hutchinson, *Ethnicity*, Prilozi: Clifford, Geertz, *Primordial Ties*, str. 40.; Grosby, Steven, *The Inexpungeable Tie of Primordiality*, str. 51.; Eller, Jack, *The Poverty of Primordialism*, str. 45.

etnosu kao zajednici osjećaja koja počiva na precima i psihološkim i antropološkim predispozicijama od njih naslijeđenih, osnova je solidarnosti i lojalnosti članova grupe. Prema primordijalistima, osjećaj privrženosti etničkoj zajednici ishodi iz potreba pojedinaca za pripadništvom i kolektivnom identifikacijom. Predstavama o zajedničkom porijeklu vrši se transmisija osjećaja sa grupe na pojedinca.

Na slabost ovakvog pristupa ukazuje Donald Horowitz koji smatra da u etničkim grupama postoje i druge vrste veza i pripadništva (Horowitz, 1975: 120). Identitet formiran na osnovi zajedničkog porijekla je imaginaran jer ni jedna etnička grupa, pogotovo u modernim vremenima, nije izolirana od utjecaja i prožimanja sa drugim, najčešće susjednim etnijama. Etničke grupe su kao i sve ostale grupe pod utjecajem mnogobrojnih čimbenika. U tom smislu, vjerovanje u zajedničko porijeklo samo opravdava ostale čimbenike identiteta (Smith, 1981). Ostali atributi etniciteta, u takvoj konstelaciji, služe mitologizaciji zajednice krvi koja se označava konstantom etničkog identiteta. Drugim riječima "...upravo vjerovanje u zajedničko porijeklo supstancijalizira i naturalizira attribute kao što su boja, jezik, vjera, zajednički teritorij, te čini da oni bivaju opaženi kao suštinske i nepromjenjive crte određene grupe" (F. Putinja, Stref - Fenar, 1997: 184). U tom smislu multikulturalizam zastupljen u maksimalističkom modelu je ponajprije paravan za monokulturaliste, odnosno nacionaliste koji suvremene tendencije podređuju povijesnom pamćenju kao osnovi iz koje suvremene etničke grupe grade identitet.

Drugi model multikulturalnosti koji ne doprinosi homogenizaciji vrijednosti unutar vitalne jezgre ljudske sigurnosti obilježava korporativnost zasnovana na konceptu prema kojem se postojanje razlika, to jest različitih etničkih, rasnih, vjerskih grupa i društvenih pokreta, uzima kao gotova činjenica kojoj se valja prilagoditi, a središnje pitanje ovog pravca unutar multikulturalnih teorija jest: kako upravljati postojećim razlikama? Referentni horizont ovog modela je ekonomija, njegov sustav funkcioniranja je pragmatičan, a okvir njegovog razvoja globalan (Semprini, 1999: 117). U suštini, različitost, etničke specifičnosti sa jedne, i kozmopolitizam, sa druge strane, za korporativni multikulturalizam su, prije ostalog, tržišne vrijednosti, kulturološki oblici kompatibilni sa kapitalističkom ekonomijom u njenom procesu mondijalizacije. Glavni protagonisti u favoriziranju ovako shvaćenog multikulturalizma jesu velike multinacionalne kompanije. Kritike koje neki autori upućuju ovom konceptu najčešće se zasnivaju na stavu da se na ovakav način razlike identiteta proizvode "odozgo", da one nisu autentičan izraz osobnosti pojedinih grupa, ili da se postojeće razlike samo instrumentaliziraju, ali ne sa ciljem afirmiranja grupa i ostvarivanja njihovog blagostanja, nego radi profita kompanija. Korporativni multikulturalizam, uprkos tome što se u njemu jasno ogleda matrica nacionalne države kao njegovog generičkog društvenog okvira, u stvari, je "produžena ruka" klasičnog liberalnog modela multikulturalizma, kao postpolitički i transnacionalni multikulturalizam.

Usprkos tome što su zagovornici korporativnog multikulturalizma ugledni teoretičari poput Vernona Van Dykea, Francisa Svensona, Johna Graya i

Anthonya Smitha, drugi stručnjaci oštro i otvoreno kritiziraju ovaj model. Uočavajući osnovnu napetost unutar samog korporativnog modela koja proistječe iz kritike liberalnog individualizma zasnovane na predeterminiranosti individualnih prava, Semprini prigovara korporativcima da "režiraju scenarije o navodno uspješnom upravljanju različitostima, i da to čine na isti način kao što je retorika *melting pota* činila sa integracijom manjina po vladajućim monokulturnim normama. Korporativni multikulturalizam se opituje za potpunu konstrukciju različitosti, kojoj tek naknadno dodjeljuje sadržaj i utvrđuje pravila upravljanja njome. Podmećući jednu euforičnu priču stvarnosti, koja je mnogo manje takva, ovaj model vješto koristi značaj simboličkih faktora u konstrukciji identiteta i različitosti. On predlaže retoriku različitosti i suživota, ubrizganu u sociokulturološki prostor odozgo, a ne zahtjevanu odozdo, od strane samih manjina (Semprini, 1999: 118)". Dakle, problem u vezi sa korporativnim multikulturalizmom je što se on bazira na monokulturnoj jezgri koja u zavisnosti od ekonomski determiniranih interesa uređuje pravila igre i stvara društvenu koheziju.

Slovenski filozof Slavoj Žižek razotkriva prirodu korporativnog multikulturalizma. Iako ne pravi jasnu distinkciju između modela i tipologija multikulturalnosti, Žižek ovaj fenomen promatra u funkciji njegove instrumentalizacije od strane korporativnog kapitala. Analizirajući ideologiju i razvoj kapitalizma, ovaj autor ukazuje na to da se u početku promet roba kretao u okviru razmjene nacionalnih država, da je potom uslijedilo doba kolonijalizma, a da je u suvremenom dobu nastalo stanje u kojem postoje samo kolonije, a ne i kolonizatori, odnosno da su ulogu ranijih kolonijalnih sila preuzele multinacionalne kompanije. "I jasno je idealni oblik ideologije ovog globalnog kapitalizma jest upravo multikulturalizam, držanje, koje, iz neke šuplje globalne perspektive, svaku lokalnu kulturu tretira onako kako kolonizator tretira one koje je kolonizirao, kao domorodce čije običaje treba pažljivo proučiti i ispoštovati. To pak znači: odnos između tradicionalnog imperijalističkog kolonijalizma i globalne kapitalističke auto-kolonijalizacije u potpunosti je jednak odnosu između zapadnog kulturnog imperijalizma i multikulturalizma – u istoj meri u kojoj globalni kapitalizam počiva na paradoksu kolonizacije bez kolonizatorske metropole nacionalne države, multikulturalizam počiva na tutorskoj, europocentričnoj distanci i/ili poštovanju lokalnih kultura bez oporišta u vlastitoj kulturi (Žižek, 2004: 88)".

Dakle, dok jedna grupa autora među osnovnim pozitivnim dostignućima globalizacije vidi neutraliziranje brojnih etničkih sukoba jer čitav planet stavlja pod svoje neposredno polje interesa, tako da stvari koje bi inače mogle proći nezapaženo sada to više nisu u mogućnosti, drugi autori smatraju da postupno ukidanje, dokidanje ili ograničavanje izvornih nacionalnih identiteta upravo pogoduje većim međureligijskim, međuetničkim ili međurasnim sukobima (Pečujlić, 2002: 40).

U tom smislu pojedini autori, a još češće političari i građanstvo u istočnoeuropskim zemljama smatraju da su etnički sukobi koji su izbili poslije

okončanja hladnog rata posljedica liberalizacije društvenih odnosa, odnosno zahtjeva nacionalnih pokreta za redistribucijom teritorija i resursa koji su utvrđeni tijekom kolonijalne ere i nakon svjetskih ratova, ali i da su uzrokovani i jačanjem nacionalizama kao reakcije na proces globalizacije: "Agresivna homogenizacija i prijetnja poništavanjem vlastite kulture uniformiranje svijeta, sabijanje svih nacionalnih kultura u isti globalni kalup, neizbježno izaziva burnu nacionalnu reakciju. Svijet koji nastaje posljedica je desperatnog traganja za vlastitim identitetom, koji određuje tko smo i gdje pripadamo, povratka religiji i etnicitetu koji nude utočište od opasnosti, stvarnu ili prividnu zajednicu blisku u svojoj ekskluzivnosti" (Pečujlić, 2002: 40). Po autorima bliskim Pečujlićevom mišljenju, probuđeni etniciteti streme samo ka jednom cilju – konstituiranju nacionalnih država, a bliske kulture i narodi nastoje da im u tome pomognu (Huntington, 2000: 52).

U smislu ovakvih percepcija globalizacija suvremeni svijet pretvara u arenu u kojoj se vode dvije vrste latentnih sukoba. Prvi se reflektiraju u povećanom broju etničkih secesionizama i teritorijalizacijom nacionalnih pitanja. Ovaj proces je u proturečju sa prikrivenom intencijom globalizacije da slomi nacionalnu državu i kao takav mogao bi se objasniti reakcijom nacionalista na proces ekonomske uniformnosti. Druga vrsta kompeticije odvija se u otvorenoj neoliberalnoj ekonomskoj doktrini da na približno isti način prožme suvremene društvene i političke sustave. Iako osnovni cilj globalizacije nije potiranje i ujednačavanje kultura, pitanje je koliko su suvremene nacionalne kulture otporne na izazove globalizacije. Pojedini autori, kao već spominjani Žižek, multikulturalnost doživljavaju kao sredstvo globalizacije, a ne kao moderan fenomen koji je u suvremenim tehnološko-komunikacijskim uvjetima revitalizirao svoje vrijednosti. Za ovog slovenskog filozofa multikulturalnost je jedna od poluga neoliberalnog rasijalizma: "taj se postmoderni rasizam pojavljuje kao krajnja konzekvenca post-političke suspenzije političkog, svodenje države na puki policijski servis i na, konsenzusom utvrđene potrebe tržišnih sila i filantropije tolerantnih multikulturalista: status stranca nikad nije propisno reguliran, predstavlja nedjeljiv ostatak transformacije ove demokratske političke bitke u post-političkoj proceduri pregovora i multikulturalističkog nadzora" (Žižek, 2002: 77). Žižek se sa multikulturalnim globalistima obračunava do kraja smatrajući da zagovaranje multikulturalne tolerancije kao trpljenja različitosti ne predstavlja ništa drugo do rasističko održavanje stanja podjele na nas – provjereno ispravne i njih – kojima nešto nedostaje te stoga moraju biti tolerirani. U vezi sa tim, Žižek navodi eksploatiran, ali čini se u ovom kontekstu vrlo dobro poentiran primjer Afro-amerikanaca kojima je dugo vremena, uprkos tome što im je kao građanima SAD-a priznato pravo da sudjeluju u političkom životu, *parapolitički demokratski rasizam* onemogućavao da ga koriste. Međutim, liberalni habitus i praksa, naročito srednje klase američkog društva su pod pritiskom boraca za građanska prava blagovremeno prepoznali univerzalni značaj priznavanja političkih i građanskih prava Afro-amerikanaca. S druge strane, suvremeni neoliberalni diskurs nema tu univerzalnu osjetljivost za različitosti i inzisti-

ra na formalno-legalističkom pristupu institucionalizacije različitosti. Različitost se zatvara u specifične subgrupe i apostrofiraju se problemi koji se rješavaju kroz sustav legalističko-psihološko-sociološke mreže koje često postaju same sebi svrha. U takvom multikulturalnom diskursu problem homoseksualaca se usitnjava na problem afro-američkih lezbijki preko afro-američkih majki lezbijki do afro-američkih nezaposlenih majki lezbijki, a njegovo (njihova) rešenja se svedena aktiviranje mjera afirmativnih akcija koje bi trebale popraviti nepopravljivo (Žižek, 2002: 80).

U Europi problem globalizacije u sferi multikulturalnih odnosa postao je aktualan sa padom Berlinskog zida kada je postalo jasno da se zaštita ljudskih prava u postkomunističkim, tranzicijskim zemljama mora urediti u skladu sa socijalnim i pravnim sustavom zapadnih demokratskih društava.¹³ Među ovim pravima izdvojena su i to u smislu Žižekove ironične primjedbe o usitnjavanju univerzalnih problema prava etno-kulturnih manjina u smislu kako smo to raspravili. Međutim, sa stanovišta univerzalne europske perspektive ovdje se javljaju bar dva problema koja su u vezi sa multikulturalnim aspektima, ali i aspektima oba koncepta sigurnosti. Prvi se odnosi na politiku dvostrukih standarda zaštite prava manjina koja se provodi u Europi, a drugi na atomizaciju i segregaciju manjinskih etno-kulturnih areala.

U vezi sa politikom zaštite ljudskih prava u Europskoj Uniji trebalo bi naglasiti da se ona prvenstveno odnose na zaštitu ekonomskih i socijalnih, ali i građanskih, političkih i kulturnih prava. Od ustanovljavanja članice EU potiču mjere koje bi trebale garantirati socijalnu i ekonomsku zaštitu građana, ali i mjere pomoću kojih bi trebalo stvoriti jedinstveni socijalni i kulturni prostor zasnovan na sigurnosti i pravdi u kojem nema mjesta diskriminaciji kao kočnici društvene integracije. U tom kontekstu zemlje članice nastoje stvoriti prostor za izražavanje i očuvanje različitosti, ali partikularnoj zaštiti prava etno-kulturnih manjina ne pridaju posebnu pažnju.¹⁴

S druge strane, postkomunističke države su se suočile sa listom uvjeta koje su morale ispuniti tijekom tranzicijskog perioda u kojem se očekivalo da prije uključivanja u euroatlanske integracije prihvate neoliberalne vrijed-

13

Ovdje postoji problem u vezi sa definiranjem demokracije koji su demistificirali Lipset i Lakin analizirajući brojna određenja ovog pojma od Schumpeterovog minimalističkog pristupa do Dahlovog uključivanja brojnih parametara demokracije društava. Naime, Lipset i Lakin smatraju da je u posljednjim desetljećima došlo do vulgarizacije termina demokracija, odnosno da se koristi i u prilikama koje ne odgovaraju suštini pojma demokracije koji se odnosi na osiguranje uvjeta za učešće građana u biračkom procesu.

14

Izuzetak predstavlja Direktiva o primjeni načela ravnopravnosti osoba bez obzira na njihovo rasno ili etničko porijeklo (Direktiva Vijeća 2000/43/EZ od 29. lipnja 2000. o primjeni načela ravnopravnosti osoba bez obzira na njihovo rasno ili etničko porijeklo. Vidi: Gabriel von Toggenburg, *The Race Directive: A New Dimension in the Fight against Ethnic Discrimination in Europe*, European Yearbook on Minority Issues, Kluwer Law International, 2002., str. 231-244.) koja zabranjuje direktnu ili posrednu diskriminaciju u područjima kao što su zapošljavanje, obrazovanje, socijalna i zdravstvena zaštita te pristup uslugama i proizvodima. Pod direktnom diskriminacijom podrazumjevaju se slučajevi u kojima se osoba stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na drugu osobu zbog svoje rase ili etničkog porijekla, vjerske pripadnosti, tjelesnog nedostatka ili seksualne orijentacije.

nosti. Među ovim uvjetima nalazili su se i oni koji su se odnosili na zaštitu prava nacionalnih manjina. Neki autori smatraju da je tijekom tog procesa upravo razvijen poseban pravni sustav koji se odnosi na zaštitu prava nacionalnih manjina (Devetak, 2000: 67).

U tom kontekstu postavlja se pitanje postoje li u vezi sa zaštitom prava manjina dvostruki kriteriji, budući da "opseg manjinske zaštite propisane za zemlje kandidatkinje značajno premašuje opseg zaštite koji osiguravaju nacionalna zakonodavstva većina starih država članica" (Petričušić, 2006: 3). U vezi sa ovom činjenicom ne postoji dovoljno pažnje u međunarodnim organizacijama, a rijetki su i autori koji su na ovaj aspekt euroatlanstskih integracija postkomunističkih europskih država ukazivali.

Tranzicija latinoameričkih društava je također bila opterećena sindromom podijeljenih društava, ali su metode društvene unifikacije bile konkretne i imale su jasnu demokratsku legitimnost oko koje je postojao bazični društveni konsenzus. Također, primer Španjolske iz sedamdesetih godina 20. stoljeća ukazuje da duboko podijeljena društva u kojima su etničke i jezičke podjele samo jedan od mnogih društvenih jazova mogu demokratsku tranziciju provesti ukoliko se postigne društveni dogovor o minimumu zajedničkih društvenih vrijednosti i interesa. Podejle u Španjolskoj, zasnovane na rivalitetu etničkih regija i oštroj ideološkoj pojčepanosti društva, toliko su bile izražene da su vodile prije ka dezintegraciji zemlje nego ka njenom razvoju. Međutim, jačanje pseudofederalizma, korporativizma, financiranje izbora i političkih stranaka iz jednog centra i suštinska decentralizacija uspostavili su demokratsku ravnotežu sa dezintegrativnim tendencijama. Početkom ovog milenija Španjolska je izgradila institucije sposobne da provedu i educirala je javno mnijenje spremno da prihvati ravnopravnost regija i jednak odnos građana čije etničke su posebnosti institucionalno priznate. Ravnopravna službena upotreba kastiljanskog, katalonskog i čak galicijskog jezika koji se govori u jednoj od sjevernih mikroregija danas su jedna od kulturnih osobnosti zemlje i izraz društvene i nacionalne zrelosti.

Na primjeru latino-američkih društava i Španjolske, ali i drugih država poput Švicarske, Belgije i Kanade gdje je razvijena konsocijativna demokracija (Lijphart, 1997) ili Irske, koja potiče politiku imigracije kako bi ublažila tradicionalne religijske sukobe, uočljiv je pristup integracijske politike suprotan od onoga koji se provodi u istočnoeuropskim zemljama. Institucionalizacija prava nacionalnih manjina i inzistiranje na formalno-pravnom dijelu njihovog statusa u postkomunističkim društvima, donekle je uvjetovana kršenjem ljudskih prava u prošlosti. Međutim, sa aspekta globalizacije postoji fenomen predimenzioniranja značaja prava na koji je upozorila Saskia Sassen, a koji je izveden iz potrebe suvremenih društvenih kretanja da se neke od tendencija koje djeluju globalno, provode kroz nacionalne pravne sustave. U ovom aspektu suverenitet i teritorijalnost države nisu dovedeni u pitanje širenjem globalne ekonomije. Međutim, Martin Shapiro upozorava da ne postoji globalno pravo i da je korektno koristiti izraze međunarodno pravo i međunarodni pravni standardi, ali i tvrdi "da sam pojam zakona nije postao

univerzalan, tj. da će ljudskim odnosima, svuda u svijetu, vladati neki, mada možda ne isti zakon. Globalizacija prava odnosi se na vrlo ograničen, specijaliziran niz zakonskih fenomena" (Sasen, 2004: 37). Shapiro naglašava da će se ovako globalno pravo sasvim sigurno odnositi na SAD i Europu, a samo ponekad na Japan i neke azijske zemlje.

Slijedeći prethodnu argumentaciju, kao i dileme koje globalizacija otvara u društvenim odnosima zahtijevajući mnogo širu filozofsku paradigmu od one koja je zadana Fukujaminim i Huntingtonovim projekcijama, vraćamo se problemu multikulturalnosti koji se po svemu sudeći zaglibio u rascjepu između konstrukcije šireg kulturnog identiteta određenih makro-regija i partikularnih, gotovo parohijalnih identiteta malih etničkih grupa. Rješenje ovog problema trebalo bi tražiti u odgovoru na pitanje kako u šire socijalne prostore, kao što je Europska Unija, koje između ostalih zahtijevaju i nov pristup sigurnosti građana, uklopiti mnoštvo kulturnih, etničkih i jezičkih različitosti? Dosljedno inzistiranje na primjeni nekih prava koja podrazumijevaju ravnopravno tretiranje različitosti, kao što je dosljedna primjena prava na službenu upotrebu jezika i pisma različitih etničkih grupa, jedan je od opravdanih zahtjeva multikulturalista i kao što smo vidjeli na primjeru Španjolske, predstavljaju pozitivan demokratski agens, mogle bi iziskivati ogroman i skup administrativni aparat koji bi s vremenom mogao postati sam sebi svrha. Stavovi koji upućuju da će podizanje ekonomskog rasta i stvaranja društvene i pravne sigurnosti za investicije i protok kapitala relativizirati značaj etničkog faktora, čini se da nisu dobro utemeljeni jer SAD, koje su predvodnice ekonomske ekspanzije i u kojima su ljudska prava u funkciji strateške politike države, nisu riješile probleme sa podijeljenošću društva na rasnoj osnovi (Huntington, 2005).

Situacija je još složenija jer postkomunističkim državama, naročito u Južnoistočnoj Europi, su određeni standardi zaštite prava etno-kulturnih manjina koja su etablirana u ustavno-pravnim sustavima zemalja, što samo po sebi nije negativan trend, ali s obzirom da je ova regulativa zasnovana na segregativnoj politici vjerojatno je da će ova društva i dalje ostati podijeljena i sa permanentnom potrebom za traženjem mehanizama za uspostavljanjem demokratske ravnoteže. U tom kontekstu pitanje sigurnosti je koncentrirano na tradicionalni pristup koji ljudskoj dimenziji pridaje tek marginalni značaj.

Tematizacija rasprave o multikulturalnosti u konceptu ljudske sigurnosti

Kao što je spomenuto, koncept ljudske sigurnosti nije iz koncepta socijalne sigurnosti koji mu je prethodio preuzeo koncept sigurnosti grupa, već dosljedno liberalnoj doktrini kao subjekta vidi pojedinca. Pokazao sam i da je usprkos različitim preprekama unutar tradicionalnih i globalnih pristupa

multikulturalnosti moguće barem djelomično pomiriti liberalne i komunitarne zahtjeve i ostvariti stabilan društveni razvoj.

Međutim, nije raspravljeno ni u ovom radu, a ni u široj literaturi, ima li mjesta kolektivnim etno-kulturnim identitetima, kao prirodnim okruženjima pojedinaca, u konceptu ljudske sigurnosti.

U vezi sa tim pitanjem mogla bi se rekonceptualizirati dilemu Pierra van Der Berghea o tome je li multikulturalnost prepreka ili poticaj demokraciji u smislu šta ovaj fenomen predstavlja za proces globalizacije – njegovo sredstvo ili izazov za koji ekonomska globalizacija nema pravo rješenje. Ovaj problem se može razmatrati u dvije ravni. Prva se odnosi na fundamentalne, civilizacijske, odnosno kulturne različitosti koje predstavljaju snažnu prepreku globalnoj ekspanziji. Huntingtonov stav o sukobu civilizacija mogao bi otvoriti ne jednu os razdora koja je jasna ne samo u suvremenim odnosima fundamentalnog Islama i diverziranog Kršćanstva, već u još nekoliko. U tom slučaju nije riječ o nerazumijevanju Islama u percepcijama europskih i američkih autora i političara (Esposito, 1992: 28), već o suštinskim ideološkim i kulturnim različitostima. Ukoliko se ima u vidu da se mnoge od ovih različitosti temelje u religijskim i tradicionalnim vrijednostima, onda je jasno da će planeri globalizacije morati uzeti u obzir kulturne i etničke aspekte kao realnu osnovu za određenje prostora na kojima će se kapital multinacionalnih kompanija širiti. Nesumnjivo da se u uvjetima etničkih napetosti i stalnog sukoba civilizacija neće ostvariti ideja o globalnom društvu kao poticaju za postizanje općeg dobra. Situaciju je moguće prevladati ostvarivanjem suradnje velikih svjetskih metropola u kojima će ekonomski aspekti imati mnogo više utjecaja na financijske i ekonomske tokove, a samim tim i političke prilike, ali time problemi sa kojima se koncept ljudske sigurnosti suočava neće biti otklonjeni.

S druge strane, multikulturalnost usitnjena u mnoge aspekte u kojima se izražava može dovesti do stvaranja snažnih mikro i makro pokreta koji mogu podrivati kako nacionalne, tako i globalne društvene tokove. Inzistiranje na prenaplašenoj posebnosti i partikularnosti moglo bi postati, ne prepreka globalizaciji, već kancerogeno tkivo koje bi metastazirajući na različitim društvenim i kulturnim poljima dovelo do razaranja željenog globalnog porетка. Etnički ekskluzivizmi dio su ovih pesimističkih projekcija. U prošlosti su postojale, poput Društva naroda, institucije koje su trebale voditi računa o transnacionalnoj kontroli etničkih sukoba, ali su njihova iskustva poražavajuća. U tom smislu potrebno je, slijedeći Stiglitzovu ideju o rekonceptualizaciji ekonomskih aspekata globalizacije, voditi računa i o novom pristupu promišljanja kulturnih i etničkih različitosti.

Dakle oba ključna toka koja se na kulturnom planu odvijaju tijekom procesa globalizacije zahtijevaju redefiniranje vrijednosnih sustava na kojima se ova odvija. Ekonomski aspekti podržani vojnom i tehnološkom nadmoći su snažne poluge globalizacije, međutim zanemarivanje kulturne i etničke dimenzije procesa moglo bi ovaj proces zavesti u nove mračne kutove homogeniteta i ekskluzivnosti. U tom smislu koncept ljudske sigurnosti ne bi trebao

slijediti primjere nepopustljivosti tradicionalnog modela sigurnosti i klasične liberalne doktrine, već naći unutrašnje kapacitete, kao i iz drugih doktrina i ideja iscrpiti mogućnosti koje bi u osnovu sigurnosne politike pored pojedinca uključile i njihove neposredne zajednice.

Literatura

- Annan, Kofi, *Millenium Report of the Secretary-Generale of the UN – We the People – The Role of the UN in the 21 Century*, New York, 2000.
- Berghe, Pierre, L. Van der, *The Ethnic Phenomena*, New York, Elsevier, 1981.
- Bourdieu, Pierre, *Signalna svijetla*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1999.
- Brzezinski, Zbigniew, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 2001.
- Brzezinski, Zbigniew, *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, Zagreb i CID, Podgorica, 2004.
- Devetak, Silvo, *Pravica do različnosti*, ISCOMET, Maribor, 2000.
- Giddens, Athony, *Living in a post-traditional society*, London, 1994.
- Giddens, Athony, *Studies in Social and Political Theory*, Hutchinson, London, 1997.
- Elkir, Sabina, *Konceptualno okvir za ljudsku sigurnost*, u Dragana Dulić, *Ljudska sigurnost*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006.
- Espósito, L. John, *The Islamic Threat Mith or Reality*, Oxford University Press, 1992.
- Kymlicka, Will, Opalski, Magda, eds., *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relationships in Eastern Europe*, Oxford University Press, 2001.
- Habermas, Jürgen, *Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije*, u *Globalizacija*, Nova srpska politička misao, Vol. VII, No. 3-4, Beograd 2002.
- Habermas, Jürgen, *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd, 2002 (b).
- Hajek, Fridrih A., *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, CID, Podgorica, 2002.
- Hampson, Fen Osler with Daudliean Jean, John B. Hay, Todd Martin and Holly Reid, *Madness in the Multitude: Human Securuty and World Disorder*, Oxford University Press, 2002.
- Huntington, Samuel, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
- Huntington, Samuel P; *Who are we? The Challenges to Americas National Identity*, New York, 2005.
- Held, David, *Global Transformations*, Cambridge, Polity, 1999.
- Held, David, McGrew, Anthony, *Globalization/Anti-Globalization*, Polity Press, Cambridge, UK, 2002.
- Hirst, P., Thompson, G., *Globalization in Question*, Polity, Cambridge, 1966.
- Horowitz, Donald, *Ethnic Identity*, Harvard University Press, 1975.
- Lijphart, Arendt, *Democracy in Plural Society*, New Haven, Yale University Press, 1977.

- Lipset, Seymour Martin, Lakin, M. Jason, *Demokratski vek*, Aleksandria press, Beograd, 2006.
- Jary, David and Julia, *Dictionary of Sociology*, Collins, 2005.
- Meller, Bjern, *Nacionalna, socijetalna i ljudska sigurnost*, u Dragana Dulić, *Ljudska sigurnost*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006.
- Omahe, K., *Borderless State*, Collins, London, 1990.
- Omahe, K., *The end of the nation state*, Free Press, New York, 1995.
- Petričušić, Antonija, *Zaštita prava manjina u Europskoj uniji: je li moguće prevladati dvostruka mjerila za zemlje članice i kandidatkinje*, rad na znanstvenom skupu Kulturna autonomija nacionalnih manjina, Fakultet političkin znanosti, Centar za međunarodne studije, Begovo Razdolje, svibanj 2006.
- Pečujčić, Miroslav, *Planetarni kentaur*, u Globalizacija, Nova srpska politička misao, Vol. VII, No. 3-4, Beograd 2002.
- Popper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, BIGZ, Beograd, 1993.
- Putinja, Filip, Stref – Fenar, Žoslin, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.
- Rotschild, Emma, *What is Security*, Dedalus, 1995.
- Sasen, Saskia, *Gubitak kontrole, suverenitet u doba globalizacije*, Beogradski krug, 2004.
- Semprini, Andrea, *Multikulturalnost*, CLIO, Beograd, 1999.
- Smith, Anthony D, *Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge University Press, 1981.
- Soros George, *O globalizaciji*, Samizdat, Beograd, 2003.
- Stiglitz, Joseph, *Protivurečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd 2002.
- Wallerstein, Imanuel, *The Modern World System: Mercantilism and Consolidation of European World Economy*, Academic Press, London, 1980.
- Walzer, Michael, *Comment*, u Amy Gutmann, ed., *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1992.
- Žižek, Slavoj, *Multikulturalizam – komunitarizam – liberalizam*, u Nova srpska politička misao, Nova edicija, vol. VIII, 2002.

Summary

Globalization, human security and multiculturalism

Author analysis connection and interrelationship between three terms: globalization, human security and multiculturalism within societies. The article deals with origins and different definitions of terms, as well as with specific theoretical approaches. There are different views on character and developmental role of globalization which is seen as an important segment of contemporary society. Concept of human security is focused on concrete life situations, freedom of choosing personal plans and conditions under which they are fulfilled in the local communities, on prevention of any kind of poverty as well as diminishing poverty. After broad elaboration of different approaches to multiculturalism and its framework, author concludes that despite different obstacles within traditional and global approaches to multiculturalism it is possible to partially reconcile liberal and communautaire demands and achieve stabile social development.

Key words: globalization, theoretical approaches to globalization, human security, human rights, multiculturalism